

О Б Р А З О Т В О Р Ч Е Т А У Ж И Т К О В Е
М И С Т Е Ц Т В О

УДК 75.052.033(477-25=14)

ЛІТОПИСНІ “МАЙСТРИ ІЗ ГРЕКІВ” І ДЕСЯТИННА ЦЕРКВА У КИЄВІ

Назар КОЗАК

*Інститут народознавства НАН України, відділ мистецтвознавства
просп. Свободи, 15, 79000 Львів, Україна, тел.: 8 0322 72 70 12,
факс: 8 0322 72 70 20, e-mail: knb_ua@yahoo.com*

Автор статті обстоює гіпотезу, що згадані в Літописі під 6499[991]р. “майстри із Греків”, запрошені для спорудження Десятинної церкви у Києві, походили з Херсонесу. Ці майстри спорудили храм проте не завершили його стінопис. Зафіксована в Літописі дата повторного освячення храму – 6547[1039]р. – дає підстави припускати, що виконання стінопису Десятинної церкви тривало до 1030-х рр. Технологічні та стилістичні спорідненості між фрагментами фресок Десятинної церкви та збереженими *in situ* розписами Софії Київської (датованими 1030-ми рр.), дають підстави припускати, що в обидвох храмах працювала одна група майстрів. Залучаючи до кола порівнянь пам’ятки візантійського монументального малярства, автор розмірковує над походженням майстрів, які працювали у Києві в першій пол. XI ст.

Ключові слова: Десятинна церква, Київ, монументальне малярство, майстри, Софія Київська, Хосіос Лукас.

Тема художніх контактів України-Русі з Візантією широко висвітлена в науковій літературі. Проте, коли від генералізуючих висновків звернутися до конкретних фактів, то виявиться, що надзвичайно складно відповісти на питання коли? де? як? ці контакти відбувалися і в чому полягає їхнє значення для дослідження мистецьких пам’яток. Запропонована стаття є спробою продемонструвати продуктивність дискусії саме в такому напрямі. Для цього ми обрали хрестоматійний приклад – літописне свідчення про будівництво Десятинної церкви у Києві.

Сам храм не зберігся до нашого часу. Під час штурму Києва ханом Батиєм 6 січня 1240 р. стіни Десятинної церкви впали, як припускають дослідники, під ударами стінобитних машин [1, с. 12] або, як стверджує літописець, від тлуму людей, що зі своїми пожитками вдерлися на її склепіння [2, с. 397]. Будівництво на місці руїн храму в XV ст. (М.Ю.Брайчевський припускав, що храм відбудували в часи князя Симеона Олельковича [3, с. 35]), в XVII ст. та у 1828-1842 рр. спричинило руйнування залишків стін та фундаментів, що своєю чергою унеможливило достеменно відтворення первісного вигляду і навіть плану будівлі. Запропоновано кілька варіантів гіпотетичної реконструкції Десятинної церкви [4; 5, с. 30-32; 6, с. 225-230; 7, с. 32-33].

У Літописі збереглися численні згадки про Десятинну церкву, адже впродовж двох з половиною століть вона була важливим центром релігійного та суспільного

життя княжого Києва. Серед тих згадок виняткове значення має повідомлення про заснування храму. В Іпатієвській редакції під 6499[991] р. читаємо:

“Потім же, коли Володимир жив у законі християнському, надумав він спорудити камінну церкву святої Богородиці, і, пославши, привів майстрів із Греків, почав зводити. А коли скінчив споруджувати, прикрасив він її іконами, і поручив її Анастасові-корсунянину, і попів корсунських приставив служити в ній. Він дав сюди все, що взяв був у Корсуні, – ікони, і начиння церковне і хрести”.[2, с. 67].

Слід зазначити, що це єдиний випадок, коли літописець згадує про запрошення майстрів для спорудження київського храму і вказує на їхнє походження. Щоправда, визначення *“майстри із Греків”* для кінця X ст. надто абстрактне, бо приховує за собою величезні обшири Візантійської імперії, що їх вона досягнула в часи імператора Василя II. З іншого боку, характер політичних контактів Києва з Візантією в цей період і зокрема події пов’язані зі шлюбом Володимира Святославича та багрянородною Анною, сестрою імператора Василя II, дають змогу суттєво звузити коло пошуку.

Визначити точнішу географічну локалізацію осередку, з якого походили запрошені Володимиром майстри, допомагає передовсім сам літописний текст. Літописна стаття 6496[988] р. згадує про *“трофеї”*, що їх Володимир привіз із Херсонеса [2, с. 65-66]. Херсонеські ікони, *“начиння церковне”* та хрести князь передав до новозбудованого храму і, навіть *“двох мідяних ідолів і чотирьох коней мідяних* поставили саме за Десятинною. Літописець також повідомляє, що Володимир вивіз із Херсонеса мощі святих Климента і Фіва [2, с. 65], а свідчення Хроніки Тітмара Мерзбургського дає підстави стверджувати, що мощі св.Климента на початку XI ст. зберігалася таки у Десятинній церкві¹. Принципово відзначити, що Володимир доручив храм саме *“корсунським попам”* та *“корсунянину”* Анастасові. Згідно з Літописом Анастас допоміг князеві доконати облогу візантійського міста і зробив це, підкреслимо, за допомогою суто *“інженерної”* поради², можливо, отже, знався також на архітектурі і міг опікуватись спорудженням храму³. Не зайве згадати, що Володимир ще до спорудження Десятинної церкви мав контакти з херсонеськими майстрами, даючи кошти на будівництво храму Йоана Предтечі у самому Херсонесі [2, с. 65]. Усе це схиляє до висновку, що згадані у літописі *“майстри із Греків”*, які на запрошення князя Володимира прибули для спорудження Десятинної церкви, походили саме з Херсонеса.

Слід зазначити, що, окрім прийшлих майстрів, як найактивнішу участь у спорудженні храму взяли місцеві будівельники. У руїнах Десятинної церкви були віднайдені цеглини не лише з грецькими, але і зі слов’янськими написами, а також з

¹ Згадуючи про Володимира, Тітмар зазначає, що він був похований *“в церкві мученика Христового папи Климента”* поруч зі своєю дружиною, а *“їхні саркофаги стоять посеред церкви”* [8, ff. 486-490] З літопису відомо, що тіло Володимира поклали *“у святій Богородиці — церкві, що її він сам був спорудив”* [2, с. 74]. Оскільки Володимир був похований у Десятинній церкві, цілком правомірно стверджувати, що вивезені з Херсонеса мощі римського папи зберігались саме там. Згідно з літописом, 6655[1147] р. у Києві головою св.Климента був посвячений на митрополита Клим Смолятич [2, с. 208].

² Коли військо Володимира тримало в облозі Херсонес саме Анастас зрадив своїх політів. У Іпатієвській редакції літопису під 6496[988] р. записано: *“І от муж, на ім’я Анастас, корсунянин, стрілив, написавши на стрілі: “За тобою, зі сходу, є колодязі, з яких іде вода по трубі. Перекопавши, ви переймете воду”* [2, с. 61].

³ Розробку *“програми”* Десятинної церкви Анастасові приписував Г.К.Вагнер [9, с. 33]

"родовим гербом Володимира Святославича" – тризубом [10, с. 455-456]. Ці знахідки доводять поліетнічність колективу майстрів, який будував Десятинну церкву¹.

Літописне визначення "майстри із Греків" надто абстрактне не лише для локалізації їхнього географічного походження, але також і для встановлення їхньої кваліфікації. Йшлося, очевидно, не лише про будівничих, але й про різьбярів. У жодній іншій споруді середньовічного Києва не було знайдено стільки фрагментів та деталей різьбленого декору, виконаного з мармуру (матеріалу аж ніяк не київського походження) [12, с. 61]. Дискусійним залишається питання, чи "київські мармури" були виготовлені на місці спеціально для храму, а чи привезені вже готовими для використання [13, с. 5-11; 14, с. 338; 15, с. 221; 16, с. 43].

Ще складніше відповісти, чи були серед запрошених Володимиром "майстрів із Греків" живописці-монументалісти. Згадка в літописі про "прикрашення" Десятинної церкви "іконами", як переконливо показав Д.В.Айналов, може вказувати на виконання стінопису [17, с. 21-39]. Опосередковано це підтверджує літописна стаття, уміщена в Іпатієвській редакції під 6504[996] р., яка містить цілий риторичний пасаж з промови Володимира, коли той увійшов до завершеного храму:

"Коли ж Володимир побачив, що церкву завершено, він увійшов до неї, помолвився Богу, говорячи: "Господи Боже! Поглянь із небес, і побач, і одвідай сад свій, зроби, [щоб те], що насадила десниця твоя, люди сії новії, серце яких ти навернув еси до істини, [можли] пізнати тебе, істинного Бога. І поглянь ти на церкву ою, що її спорудив я, недостойний раб твій, на честь матері, яка породила тебе, і приснодіви Марії Богородиці. І якщо помолиться хто в церкві сій, то почув ти молитву його і одпусти всі гріхи його благання ради пречистої Богородиці" [2, с. 70]².

Важко уявити, щоб літописець уклав у княжі уста такі натхненні слова вимовлені посеред нерозписаного, отже, незавершеного храму. Можемо, зрештою, вбачати у згадці про Божу Десницю живу реакцію на зображення Пантократора в центральному куполі собору³. Ці припущення проте постають у менш привабливому світлі, коли звернутись до хронології. Десятинна церква була завершена не пізніше 6504[996] р. – дата зафіксована в різних редакціях літопису. Щодо заснування храму існують розходження, але 6499[991] р. слід визнати як найімовірніший. Детально з цього приводу див.: [18, с. 10-11].

П'ять років, що минули між закладенням фундаментів і моментом, коли у завершеному споруду увійшов князь, обіцяючи їй десятину від своїх прибутків, слід визнати надто малим терміном для будівництва і, підкреслимо, виконання розписів такого великого за мірками кінця X ст. храму, як Десятинна церква. З іншого боку, стверджувати, що храм у той час не був розписаний, також немає достатніх підстав.

¹ Так зване "Проложне сказання про освячення церкви св.Георгія перед воротами св.Софії" містить цікаві відомості про те, як відбувалося будівництво великих церков у середньовічному Києві. "Се ж хотів [князь] створити церкву в своє ім'я святого Георгія [...] і яко почав зводити її, то не було багато робітників у неї; і се видячи князь прикликав тиуна [кажучи]: "Чому не багато біля церкви будівничих". Тиун каже: "Оскільки справа володарська бояться люди працювати і залишитись без оплати". І сказав князь: "Та якщо так є, то я си це створю". І повелів куні возити на возах в комери золотих воріт, і оголосили на торзі людям, що кожен [за працю на будові] візьме по ногаті на день. І було багато робітників. І так незабаром закінчили церкву...". Цит. за: [11, с. 58-59]

² Слід віддати належне риторичній майстерності літописця, який просить Господа поглянути на русів-християн як на творіння Божої Десниці, а на церкву Богородиці — як творіння Володимира. Зіставлення промовисті: хрещений народ — церква Богородиці; Десниця Божа — князь Володимир.

³ Текстологічний аналіз Володимирової молитви уміщеної в літописі під 6504[996] р., дав підстави Д.Айналову стверджувати, що в куполі Десятинної церкви було зображення Пантократора [17, с. 26-28].

Вірогідніше припустити, що 6504[996] р. стінопис у храмі був, проте місце для продовження робіт залишалося. До цього висновку спонукає також факт надання церкві десятини від княжої “маєтності” і міст.

"Осе даю церкві сій, святей Богородиці, од маєтності своєї і од моїх городів десяту частину". І, написавши, положив він присягу в церкві сій, [і] сказав: "Якщо се однімих хто, – хай буде проклят." І дав він десятину Анастасові-корсунянину, і справив тоді празник великий ..." [2, с. 70].

Така значна пожертва навряд чи призначалася лише на відправу літургії, йшлося, очевидно, про масштабнішу з погляду фінансів справу.

Існує, врешті, і прямий доказ на користь того, що роботи в Десятинній церкві тривали і після 6504[996] р. У Літописі зафіксована згадка про повторне освячення Десятинної церкви 6547[1039] р. [2, с. 92]. Така подія повинна була мати вагому причину, скажімо, перебудова, ремонт чи вікінчення храму¹. Втім, сталося це аж через двадцять чотири роки після смерті Володимира, в часи правління його сина Ярослава, з будівничою діяльністю якого, отже, і слід пов'язувати роботи, що передували повторному освяченню церкви. Звідси можемо зробити висновок, що Десятинна церква є пам'яткою не лише 990-х, але і 1030-х рр., а майстри “із Греків”, запрошені Володимиром, не були єдиними, хто працював над її спорудженням та оздобленням.

Особливо сіл звернути увагу на той факт, що наскільки можна судити з археологічних матеріалів у Десятинній церкві, під живопис, використовували тиньк, за своїм складом ідентичний до того, що зберігся в найславетнішій з Ярославових споруд – соборі св. Софії². В обидвох випадках як наповнювач використано шлак від виробництва смальти, що дуже рідко трапляється в інших київських храмах [22, с. 192; 23, с. 198]. До цього з певними застереженнями можна залучити і стилістичний аргумент³. Зокрема, дослідники відзначають близькість фрагмента фрески Десятинної церкви із зображенням очей святого⁴ (іл.1) та обличчя сотника Корнилія в апсиді Петро-Павлівської нави Софії Київської (іл.2) [21, с. 73]. У науковій літературі ці спорідненості використовувались головним чином як аргумент у дискусії з приводу датування Софії Київської⁵, проте ніколи не розглядалися у

¹ На думку М.Г.Каргера, освяченню церкви 1039 року передувала, якась перебудова. Однак характер цих робіт не можна встановити за археологічними матеріалами [1, с. 11]. Натомість, М.Ф.Мур'янов не вважає перебудову достатньою підставою для повторного освячення церкви і стверджує, що до цього мав спричинитися “язичницький або еретичний інцидент” [19, с. 111-114]. Врешті, А.Шахматов вважав, що в Літописі під 1039 р. йдеться про іншу церкву Богородиці, а згадка Володимира як її будівничого є пізнішою допискою [20, с. 415].

² Одну з найкращих спроб систематизації виявлених фрагментів стінопису Десятинної церкви за особливостями виготовлення тиньку здійснили Л.Газенко, Ю.Коренюк, О.Меднікова. Виокремлено три типи тиньку з варіантами. Обидва варіанти першого типу і перші два варіанти другого типу пов'язують з розписами інтер'єру, натомість третій варіант другого типу і обидва варіанти третього типу використовувались для зовнішнього декорування споруди. Використання в інтер'єрі та екстер'єрі споруди кількох варіантів тиньку може свідчити про кількостатпне виконання розписів. Перший тип тиньку Десятинної церкви повністю ідентичний до застосованого у Софії Київській. Детально див.: [21, с. 68-73]

³ Попри те, що фрагментів стінопису Десятинної церкви збереглося кілька десятків тисяч, вони за незначним винятком не дають жодного уявлення про вигляд зображень.

⁴ Місце знаходження цього фрагменту сьогодні невідоме.

⁵ Свого часу низка споріднених рис в архітектурі та стінописі Десятинної церкви і Софії Київської спонукали Г.Н.Логвина до висновку, що Софію “будували і оздоблювали майстри, які брали участь у спорудженні Десятинної церкви” [24, с. 56]. Такий висновок автоматично відкривав перспективу для датування стінопису Софії Київської самим початком XI ст. Щоправда, в своїх останніх статтях Г.Н.Логвин наголошував радше на спадковому зв'язку між майстрами Десятинної церкви та Софії

зв'язку з датою повторного освячення Десятинної церкви 6547[1039] р. Натомість таке зіставлення цілком правомірне, оскільки розписи Софії Київської були виконані найвірогідніше саме в 1030-х рр.¹ Можливо, отже, що майстри св. Софії, довершили також і оздоблення Десятинної церкви. Про цих майстрів не збереглося згадок у джерелах, однак монументальні розписи, що вони їх залишили по собі, дають матеріал для певних припущень.

На схилах гори Гелікон поблизу грецького містечка Діпно розташований монастир Хосіос Лукас з добре збереженими мозаїками та фресками, датованими першою половиною XI ст. [30, р. 11-12]. Ансамблі Хосіос Лукас та Софії Київської, як і належить наближеним у часі, виявляють низку споріднених стилістичних рис, в основі яких – розрив з елліністичною спадщиною візантійського мистецтва: підкреслена площинність зображень; відсутність динамічних ракурсів; ієратична стриманість руху; деформація пропорцій людського тіла – вкорочені фігури за великими головами (співвідношення голови до тіла переважно в пропорції 1:6). Втім, можливо, найпринциповішою рисою, характерною і для мозаїчних, і для фрескових образів (тут варто також назвати вже згаданий фрагмент зображення очей з Десятинної церкви), – це незмінна акцентція в обличчях на широко відкритих, обведених темним контуром очах, які виражають спокій та відстороненість (іл. 1, 2, 3), нехарактерну для стилістики пізнішого часу, відомої з таких пам'яток другої пол. XI – поч. XII ст., як монументальні ансамблі Неа Моні на Хіосі, Дафні коло Афін та Михайлівський Золотоверхий у Києві. Ті стилістичні спорідненості, які існують між розписами Хосіос Лукас та Софії Київської, дозволяють говорити про походження їхніх виконавців з єдиного осередку. З огляду на високу якість виконання, слушно припустити, що тим осередком міг бути Константинополь². Слід, однак, зазначити, що на просторі між Синаєм, Італією та Україною в усіх середньовічних храмах, де збереглися мозаїки, припускають участь константинопольських майстрів. Однак, не всі з цих припущень можуть бути підтверджені документально. Софія Київська і Хосіос Лукас – це саме такий випадок.

Київської, осмислюючи його через категорію київської мистецької школи [25, с. 133-134; 26, с. 28-29]. Натомість Н.Н.Нікітенко в контексті власних неординарних інтерпретацій ідейно-змістової сутності системи розписів Софії Київської використала подібні твердження для “перенесення” часу створення собору з “епохи Ярослава” в “епоху Володимира”. При цьому, на думку дослідниці, Софія Київська була споруджена і майже повністю розписана ще до вступу Ярослава на батьківський престол [27, с. 224-241]. З приводу правомірності подібних реінтерпретацій див. рецензію [28, с. 647-651].

¹ Датування будівництва та виконання розписів Софії Київської — питання з багатою історіографією. Поминаючи розгляд всього спектру думок, особливо щодо дати заснування собору, все ж зазначимо, що розписи Софії Київської були виконані найвірогідніше саме у 1030-х рр. До такого висновку спонукає датування графіті, які на стінах Софії Київської виявив С.О.Висоцький. Передовсім це грецький напис у Георгієвській наві із датою, відчитаною як 1032 р., а також слов'янський напис у центральній наві собору, що, ймовірно, повідомляє про народження Ярославого сина Всеволода. Згідно з літописною хронологією, Всеволод народився 1030 року. Детально див.: [29, с. 9-12, 198-202]. Наявність графіті свідчить, що на той час Софія Київська вже була споруджена. Отже, розпочалось виконання мозаїк і фресок.

² Щодо Хосіос Лукас нещодавно з'явилось навіть припущення про спеціальну імператорську фундацію. На міжнародному симпозіумі “Криза імперії? Візантія в XI столітті (1025-1081)”, організованому в Афінах 10-13 травня 2001 р. Інститутом візантійських досліджень та Центром Хеленських студій Спероса Василя Вріоніса, дослідник Андреас Шмінк у доповіді “Hosios Loukas: An imperial Foundation?” висунув гіпотезу, згідно з якою католікон монастиря Хосіос Лукас був заснований Константином VIII (1025-1028) на прохання його дочки монахині Євдокії, чиї “приховані” портрети начебто втілені в образах Константина Великого та св. Варвари у нартексі собору. Насправді ця цікава теорія ще сумнівіша ніж підрахунки М.Хадзідакіса, зроблені на підставі “Служби на перенесення мощей”, згідно з якими спорудження каталікону було завершено до 1011 або 1022 року [31, с. 127-150].

У зв'язку з цим особливого значення набуває графіті, виявлене С.Висоцьким у Михайлівській наві Софії Київської. Грецькою мовою у кілька рядків написано канонічну формулу:

Κ[υρι]ε Κ[υρι]ε βοηθη τον σον δουλον Γεοργγη Κ[υρι]ε ελεη[σον]¹

Господи, Господи допоможи рабові своєму Георгію Господи помилуй

Той факт, що напис був виконаний по сирому тиньку, а потім зафарбований у процесі виконання фрескового зображення, дозволяє з великою мірою вірогідності припускати, що маємо тут автограф одного з митців, які у 1030-х рр. працювали в Софії Київській і, можливо, завершували розписи Десятинної церкви².

1. *Каргер М.К.* Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. – Москва-Ленинград, 1961. – Т. II.
2. Літопис руський за Іпатським списком / Пер. з давньорус. Л.Є.Махновця; Відп. ред. О.В.Мишанич. – К., 1989.
3. *Брайчевський М.Ю.* З історії Десятинної церкви // Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення. – К., 1996.
4. *Холостенко М.В.* З історії зодчества Древньої Русі // Археологія. – 1965. – Т. XIX.
5. *Асеев Ю.С.* Архитектура древнего Киева. – К., 1982.
6. *Логвин Н.Г.* Первоначальный облик Десятинной церкви в Киеве // Древности славян и Руси. – Москва, 1988.
7. *Реутов А.* До проблеми реконструкції Десятинної церкви // Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення. – К., 1996.
8. Thietmari episcopi Merseburgensis chronicon: Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung / R.Holtzmann. 3.Aufl. – Berlin, 1935.
9. *Вагнер Г.К.* Искусство мысли в камне (Опыт функциональной типологии памятников древнерусской архитектуры). – Москва, 1990.
10. *Каргер М.К.* Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. – Москва-Ленинград, 1958. – Т. 1.
11. *Пономарев А.И.* Памятники древнерусской учительной литературы. – СПб., 1896 – Вып. II. - Ч. 1.

¹ Цит. за С.Висоцьким. Графіті С.Висоцькому допоміг відчититати А.Білецький [29, с. 254]. А.Білецький присвятив окреме дослідження написам на мозаїках Софії Київської, що як виявилось, мають чимало граматичних та палеографічних особливостей, однак брак порівняльного матеріалу, не дав дослідникові зробити висновки про походження тих, хто ці написи розробляв. Детально див.: [32, с. 159-192]. Згадане графіті міститься доволі низько — на висоті 40 см від рівня підлоги XI ст. [29, с.254]. Можна уявити собі, як грек Георгій, присівши для відпочинку і спершись спиною до стіни, міркуючи про свій побут у цій далекій північній країні, розвернувся і видряпав коротеньке волення про Божу допомогу на стіні собору. На думку С.Висоцького, автор цього графіті і майстер Георгій, який залишив підпис на парусі південно-західного купола собору св. Софії в Новгороді, — одна й та сама людина [29, с. 256-257]. Про підписи майстрів на стінах собору св. Софії в Новгороді див.: [33, с. 14-15].

² Н.Хадзідакіс окреслює цілий напрям у візантійському живописі XI-XII ст., до якого, окрім Хосіос Лукас та Софії Київської відносить ранні мозаїки з собору в Торчело (кін. XI ст.), портрети Константина IX та Зої мозаїки ex-voto в Софії Константинопольській (бл.1044 р.), а також цілу низку фрескових розписів XI ст. з Каппадокії (Ескі Гамас та Карабаш Кілісе) з о. Корфу (церкви св. Меркурія, св. Ясона та Сосіпатрія, св. Миколая в Като Коракіана) з о. Наксос (церква Прототроні) та о. Крит (церква Міріокефала), а також розписи XII ст. на Кіпрі (церкви Панагії Форбіотіси в Асіну та св. Йоана Богослова в Кутсовендіс) [30, р. 93].

12. *Архипова Є.* Архітектурний декор та саркофаги Десятинної церкви // Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення. – К., 1996.
13. *Айналов Д.В.* Мраморы и инкрустации Киево-Софийского собора и Десятинной церкви // Труды XII Археологического съезда в Харькове (1902). – Москва, 1905. – Т. III.
14. *Пуцко В.Г.* Византийский художественный импорт в древнем Киеве // *Slavia Antiqua*. – 1988. – Т. XXXI.
15. *Комеч А.И.* Древнерусское зодчество конца X- начала XII вв. – Москва, 1987.
16. *Жишкович В.* Пластика Русі-України X-перша половина XIV ст. – Львів, 2000.
17. *Айналов Д.В.* К вопросу о строительной деятельности Св. Владимира // Сборник в память святого равноапостольного князя Владимира I. – Петроград, 1917.
18. *Івакін Г.* Літописні повідомлення про Десятинну церкву // Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення. – К., 1996.
19. *Мурьянов М.Ф.* О летописных статьях 1039 и 1131 гг. // Летописи и хроники. – Москва, 1974.
20. *Шахматов А.А.* Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – Санкт-Петербург, 1908.
21. *Газенко Л., Корнеюк Ю., Меднікова О.* Нові дослідження археологічних колекцій стінопису Десятинної церкви та прилеглих споруд // Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення. – К., 1996.
22. *Тоцька І.Ф., Єрко О.Ф.* До історії північної галереї Софії Київської // Археологічні дослідження стародавнього Києва. – К., 1976.
23. *Стріленко Ю.М.* Аналіз зразків фрескових та будівельних розчинів в Софії Київській // Стародавній Київ. – К., 1975.
24. *Логвин Г.* Киев: Очерк по художественным памятникам Киева. – Москва, 1982.
25. *Логвин Г.Н.* Монументальне мистецтво України-Руси X – середини XI ст. // Сучасність. – 1998. – № 3.
26. *Логвин Г.Н.* Київська мистецька школа X – початку XII ст. (Мій ракурс бачення) // Теорія та історія архітектури. – К., 1995.
27. *Никитенко Н.Н.* Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской. – К., 1999.
28. *Александрович В.* Рец. на: Никитенко Н.Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской – К., 1999 // Вісник Львівського Університету. Серія історична. – Вип. 35-36. – Львів, 2000.
29. *Высоцкий С.А.* Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам графити XI-XVII вв.). – К., 1976.
30. *Chadzikakis N.* Hosios Loukas. – Athens, 1997.
31. *Chadzikakis M.* A propos de la date et du fondateur de Saint-Luc // *Cahiers Archeologiques*. – 1969. – Vol. XIX.
32. *Белецкий А.А.* Греческие надписи на мозаиках Софии Киевской // *Лазарев В.Н.* Мозаики Софии Киевской. С приложением статьи А.А.Белецкого о греческих надписях на мозаиках – Москва, 1960.
33. *Мединцева А.А.* Новгородские надписи-графити XI-XIV вв. (по материалам Софийского собора). Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 1971.

**THE DESIATYNNA CHURCH IN KYIV
AND THE “GREEK ARTISTS” MENTIONED IN RUS’ CHRONICLE**

Nazar KOZAK

*The Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, Art Studies Department
15, Prosp. Swobody, 79000 Lviv, Ukraine, phone: 8 0322 72 70 12,
fax: 8 0322 72 70 20, e-mail: knb_ua@yahoo.com*

The author argues that the “Greek artists”, as it mentioned in the Rus’ Chronicle, invited to work on the Desiatynna Church in Kyiv in the year 6499[991] were in fact of Khersones origin. These artists built the church but did not finished the fresco (and perhaps mosaic) decorations. The year 6547[1039] given in the Rus’ Chronicle for the date of the second consecration of the Desiatynna Church implies that its mural paintings were very probably completed only in the 1030 s. The technological and stylistic similarities between the murals of Desiatynna Church and St. Sophia Cathedral in Kyiv (dated to the 1030 s) suggest that the same group of artists worked on both churches. After examining Byzantine examples of mural decoration dated to the XI th century, the author further questions the origin of the artists who worked on Kyivan churches in the 1030 s.

Key words: Desiatynna Church, murals, Greek artists, St. Sophia Cathedral, Hosios Loukas.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2002
Прийнята до друку 6.02.2002